

2.7. Застосування техніко-криміналістичних засобів для актуалізації ідеальних слідів

Боротьба зі злочинністю в сучасний період неможлива без ефективного застосування науково-технічних засобів. Такі засоби спрямовані на виявлення, дослідження та фіксацію фактичних даних, які відповідно до ст. 84-86 КПК України можуть бути використані як докази. Їх застосування впливає на швидкість і ефективність розслідування та розкриття злочину.

Проблемам застосування науково-технічних засобів приділено достатньо уваги в криміналістичній літературі¹. Між тим, деякі питання застосування техніко-криміналістичних засобів для актуалізації ідеальних слідів залишаються дискусійними. Так, у криміналістичній літературі існує точка зору, що у вирішенні наукових завдань у сфері ідентифікації об'єктів за їхніми ідеальними відображеннями техніка стосовно тактики відіграє допоміжну роль². На нашу думку, некоректно зіставляти роль криміналістичної техніки і тактики в досягненні тих самих цілей – в одержанні інформації, що цікавить слідчого. Характер інформації, що міститься, в ідеальних слідах може визначати зв'язок між тактичними і техніко-криміналістичними засобами, стосовно актуалізації таких слідів. Вивчення ідеальних слідів дає змогу відзначити, що розвиток криміналістичної тактики є поштовхом у розвитку криміналістичної техніки, і навпаки.

Впровадження сучасних техніко-криміналістичних засобів для актуалізації ідеальних слідів призводить до подальшого наукового осмислення проблем їхнього використання в кримінальному

¹ Докладніше див.: Гончаренко В. И. Научно-технические средства в следственной практике / В. И. Гончаренко. – К.: Вища шк., 1984. – С. 150; Грамович Г. И. Основы криминалистической техники / Г. И. Грамович. – Мн.: Вышейш. шк., 1981. – 208 с.; Карлов В. Я. Использование криминалистической техники в расследовании преступлений : науч.-практ. пособие / В. Я. Карлов. – М.: Экзамен, 2006. – 192 с.; Шепітько В. Ю. Криміналістичні проблеми збирання доказів технічними засобами у кримінальному процесі / В. Ю. Шепітько // Вісн. акад. прав. наук України. – Х., 2001. – Вип. № 4 (27). – С. 198-207.

² Вольнский В. А. Криминалистическая техника: наука-техника-общество-человек / В. А. Вольнский. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2000. – С. 149.

судочинстві. Дискусійною залишається проблема нормативно-правової регламентації використання техніко-криміналістичних засобів для актуалізації ідеальних слідів. Найбільш загальні умови їх застосування й використання визначені у статтях 7, 11, 107, 223, 224, 232, 237, 240 КПК України, що визначаються окремі прийоми, засоби та умови використання технічних засобів при проведенні слідчих (розшукових) дій. Водночас аналіз зазначених норм свідчить про те, що умовам застосування у роботі техніко-криміналістичних засобів для актуалізації ідеальних слідів вченими та законодавцем приділяється недостатня увага. Існує потреба у встановленні меж нормативного закріплення в кримінальному судочинстві, а також процесуальних гарантій особи¹. З позицій теорії кримінального процесуального права при впровадженні в практику кримінального судочинства науково-технічних засобів необхідно вирішити кілька принципових питань: створити процесуальні гарантії використання сучасної науки й техніки; розробити процесуально-правову регламентацію такого використання; забезпечити неухильне дотримання законності². Так, у кримінально-процесуальному законодавстві відсутні норми, які б визначали загальні принципи допустимості й правові підстави застосування тих чи інших науково-технічних засобів. Вирішення даного ключового питання сприятиме впровадженню сучасних техніко-криміналістичних засобів для актуалізації ідеальних слідів, забезпеченню практичних працівників спеціальними знаннями їх застосування, вирішенню інших методологічних та організаційних проблем гарантування конституційних прав.

Одним із важливих завдань кримінального судочинства на сучасному етапі є підвищення ролі використання техніко-криміналістичних засобів для актуалізації ідеальних слідів при розслідуванні та розкритті злочинів. Зазначена задача може бути

¹ Элькинд П. С. Цели и средства их достижения в советском уголовно-процессуальном праве / П. С. Элькинд. – Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1976. – С. 110.

² Горский Г. Ф. Проблемы доказательств в советском уголовном процессе / Г. Ф. Горский, Л. Д. Кокорев, П. С. Элькинд. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1978. – С. 258.

вирішена за допомогою впровадження сучасних інформаційних та інноваційних технологій. В цьому розумінні, науковий інтерес становить дослідження питання створення суб'єктивного портрету. Йдеться про впровадження у слідчу та експертну практику нової методики відновлення сліду пам'яті зовнішності розшукованої особи з використанням комп'ютерної програми й засобів комп'ютерної графіки з метою побудови фото-композиційних портретів зі слів очевидців – система «RAIPS-портрет», яка була розроблена в Науково-дослідному інституті вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України. Зазначена методика, реалізована в системі «RAIPS-портрет», ґрунтується на врахуванні психологічних особливостей сприйняття, пригадування, впізнання та відтворення зовнішності людини і активізації асоціативної пам'яті очевидця при спогаді ним спостережуваної особи й фіксації суб'єктивного образу у вигляді фотозображення, що дає змогу скласти фоторобот навіть при наявності негативних чинників (погані умови спостереження, емоційний стан потерпілого тощо). Реалізований у системі «RAIPS-портрет» метод відображення у фотороботі ідеального сліду дав змогу створити електронний каталог складених фотороботів. Проведене експрес-інтерв'ю очевидців, потерпілих дозволяє стверджувати, що схожість суб'єктивного портрета (фотороботів) із розшукованою особою в середньому становить 75 – 90 %¹.

Також необхідно зазначити, що є неприпустимою присутність на сеансі складання фоторобота сторонніх осіб (у тому числі родичів, знайомих, слідчого, оперативних працівників), оскільки

¹ Фурса В. І. Матеріалізація комп'ютерними засобами слідів пам'яті у очевидця при складанні фотороботів / В. І. Фурса // Використання досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. – Х.: Право, 1998. – С. 88-91; Фурса В. І. Ассоциативный подход к восстановлению у очевидца следа памяти внешности устанавливаемого лица при составлении фотороботов / В. И. Фурса // Актуальные вопросы судебной экспертизы и криминалистики на современном этапе судебно-правовой реформы : сб. науч.-практ. матер. ХНИИСЭ им. Засл. проф. Н. С. Бокариуса. – Х.: Право, 1998. – С. 276-279; Шепітько В. Ю. Ідентифікація людини за ознаками зовнішності : наук.-практ. посібник / В. Ю. Шепітько та ін. – Х.: Гриф, 2003. – С. 4, 5, 65-67.

вони можуть здійснювати навіювання, сугестивний вплив¹. Існує також думка, що можлива методика складання «колективного» суб'єктивного портрета з декількома очевидцями². Проте «колективне» складання та обговорення суб'єктивного портрета декількома очевидцями неприпустиме, оскільки більш активний очевидець може нав'язати свою думку іншим.

Особливої уваги заслуговує використання аудіо- та відеотехніки. Науковий інтерес представляє поява та запровадження цифрової техніки. Важливою перевагою цих науково-технічних засобів є те, що за їх допомогою можлива фіксація вербальної, наочно-образної, звукової, зорової інформації, а також емоційного стану відображених осіб, що важливо для оцінки об'єктивності отриманої інформації. Крім того, вони зберігають зафіксовану інформацію; сприяють вивченню недоступної людському сприйняттю події, що швидко минає; забезпечують фіксацію особливостей звукової (мови) і зорової інформації, крім негативних наслідків (помилкових перетворень раніше сприйманої інформації); підвищують можливість у відновленні картини події, що відбулася, дозволяють припинити протидію злочинців, переконалися в об'єктивності та вірогідності отриманої інформації; усувають недоліки неповноти та обмеженої об'єктивності протоколювання; дають можливість використання отриманих матеріалів звукозапису, відеозапису в тактичних цілях тощо³. Використання засобів звуко- і відеозапису забезпечує передачу особливостей мови допитуваного як форми відтворення змісту ідеальних слідів.

¹ Шепітько В. Ю. та ін. Ідентифікація людини за ознаками зовнішності : наук.-практ. посібник / В. Ю. Шепітько. – Х.: Гриф, 2003. – С. 79-80.

² Салтвевский М. В. Следы человека и приемы их использования для получения информации о преступнике и обстоятельствах преступления : лекция / М. В. Салтвевский. – К.: НИИ РИО КВШ МВД СССР, 1983. – С. 17.

³ Богунов В. Протоколювання та звукозапис: співвідношення функцій / В. Богунов // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – Вип. 6. – С. 108-112; Карлов В. Я. Использование криминалистической техники в расследовании преступлений: научно-практическое пособие / В. Я. Карлов. – М.: Экзамен, 2006. – С. 133-135; Шейфер С. А. Следственные действия. Основания, процессуальный порядок и доказательственное значение / С. А. Шейфер. – М.: Юрлитинформ, 2004. – С. 99.

Однак роль зазначених засобів не обмежується тільки цим. Зафіксована за допомогою технічних засобів інформація може сприяти актуалізації ідеальних слідів та може виступати, як самостійний тактичний прийом або входити в систему тактичних прийомів актуалізації.

Кримінальний процесуальний кодекс (ст. 107 КПК України) передбачає найбільш загальні умови застосування і використання звукозапису, відеозапису як методу фіксації в кримінальному процесі. Серед недоліків правового регулювання зазначеного питання необхідно виділити такі: не повною мірою визначені суб'єкти, які можуть використовувати подібні засоби; не розкриті мета, завдання та межі їх застосування та ін.¹ Водночас актуальною є проблема доказового значення результатів використання подібних засобів². Попри недоліки, на які вказують в літературі, застосування розглянутих науково-технічних засобів є припустимим як в оперативно-розшуковій діяльності, так і в діяльності слідчого. Їх використання найбільш доцільне й ефективне в таких випадках: при допитах неповнолітніх (малолітніх); при допиті осіб, що перебувають у небезпечному для життя стані; при допитах неписьменних, сліпих, осіб, допитуваних за участю перекладача; при допитах потерпілих по справах про звалтування; при виникненні припущення, що допитуваний відмовиться від своїх показань або їх змінить; при допиті осіб, які мають відомості (що становлять інтерес для слідства), але перебувають під впливом заінтересованих осіб; при перевірці показань на місці; для подальшого використання в ході розслідування в тактичних цілях³;

¹ Удалова Л. Д. Використання науково-технічних засобів під час допиту / Л. Д. Удалова // Держава і право – К.: НЕИ, 2002. – Вип. 16. – С. 361.

² Примітка : Одні вчені вважають, що результати використання науково-технічних засобів доказового значення не мають, а є пояснення і наочне засвоєння протоколу; другі – вважають їх складовою частиною протоколу; треті – відносять їх до додатку; четверті – вважають їх речовими доказами; п'яті – документами; шості – самостійним видом доказів (більш дет. див.: Карлов В. Я. Использование криминалистической техники в расследовании преступлений : науч.-практ. пособие / В. Я. Карлов. – М.: Экзамен, 2006. – С. 141; Тертышник В. М. Теория доказательств : учеб. изд. / В. М. Тертышник, С. В. Слинко. – Х.: Арсис, 1998. – С. 34-35).

³ Криминалистическая техника : учебник. – М.: Юрлитинформ, 2002. – С. 520; Леви А. А. Звукозапись в уголовном процессе / А. А. Леви. – М.: Юрид. лит., 1974. – С. 23-29.

опитуванні потерпілих і очевидців злочину¹. На нашу думку, недопустимим є приховане застосування засобів звуко-, відеозапису на досудовому розслідуванні, оскільки це суперечить вимогам чинного КПК України, а результат такого застосування (інформація) не матиме доказового значення.

Сучасні досягнення науково-технічного прогресу дозволяють вийти на якісно новий, ефективний рівень роботи з ідеальними слідами. Одним із можливих напрямів розв'язання цієї проблеми є застосування безконтактних техніко-криміналістичних засобів. Йдеться про впровадження безконтактних засобів вивчення усного мовлення як відбиття (індикатора) емоційного стану людини (дослідження емоційної напруженості мови), оскільки звукову мову можна фіксувати й досліджувати фізичними методами і у такий спосіб одержувати кількісну інформацію про наявність сліду пам'яті². У зв'язку з цим у Науково-дослідному інституті вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України був розроблений прилад «Темп-1», який дозволяє безконтактно зафіксувати п'ять темпоральних характеристик усного мовлення (темپ мови, кількість і тривалість пауз, тривалість чистої мови та ін.). В основу встановлення емоційного стану допитуваного була покладена концепція залежності та зміни внутрішнього й зовнішнього відображення на сприйману людиною об'єктивну реальність у стресових ситуаціях. Подібні результати дозволяють встановлювати наявність (або відсутність) у людини емоційного порушення (стресу) при відповіді на критичне питання – емоціогенний подразник³. Тому, на нашу думку, такого типу прилад з великою долею вірогідності дозволяє

¹ Ложкевич А. А., Макаров А. М., Шаршунский В. Л. Звукозапись и фоноскопическая экспертиза на предварительном следствии : учеб. пособ / А. А. Ложкевич, А. М. Макаров, В. Л. Шаршунский. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1984. – С. 17.

² Салтевский М. В. Криминалистика. В современном изложении юристов : учеб. и практ. пособие / М. В. Салтевский. – Х.: Рубикон, 1997. – С. 296-301.

³ Работягов А. В. Устная речь как отражение эмоционального состояния человека / А. В. Работягов // Вісник Луган. ін-ту внутр. справ МВС України. – Луганськ, РВВ ЛІВС, 2000. – Вип. 2. – С.164-172.

лише діагностувати (встановлювати) наявність в особі ідеальних слідів.

Заслуговує також на увагу аналіз можливостей використання поліграфа. Необхідно зазначити, що в літературі приділялося достатньо уваги зазначеній проблемі¹. Дискусійними залишаються питання допустимості використання в кримінальному процесі поліграфа; істинності результатів і доказового значення інформації, отриманої за допомогою поліграфа; нормативно-правового регулювання, підготовки поліграфологів, визначення деяких обмежень щодо використання поліграфа та багато інших. Однак, на нашу думку, використання поліграфа не встановлює, не розкриває сутність та не забезпечує вилучення ідеальних слідів, а лише дозволяє опосередковано судити про їх наявність у допитуваного. Це пов'язано з тим, що прилад фіксує емоційну реакцію на подразники, а не інформацію, яку повідомляє допитуваний. Іншими словами, можна говорити лише про певне діагностування наявності ідеальних слідів у допитуваного.

У межах кримінального процесу вирішення цієї проблеми зумовлено моральними категоріями. Так, використання як доказової інформації даних, отриманих за допомогою датчиків, що фіксують фізіологічний стан людини, рівнозначне одержанню інформації від осіб, що мають певний процесуальний статус і наділені відповідними правами, поза їх волею, що суперечить моральним приписам, які захищаються кримінальним судочинством. Сумнівною залишається й вірогідність отриманих результатів. Сам спосіб одержання інформації не забезпечує можливості

¹ Див.: Кобзі Д. О. Правові проблеми щодо використання поліграфа / Д. О. Кобзі, О. О. Єфремов // Вісник Нац. ун-ту внутр. справ. – Х.: НУВС, 2002. – Вип. 19. – С. 112-115; Морозова Т. Р. Сучасний стан теорії та практики поліграфічних опитувань / Т. Р. Морозова // Наук. вісник Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2004. – Вип. 6. – С. 223-230; Савочкин Д. А. Использование спецприбора «полиграф» в правоохранительной деятельности органов внутренних дел Украины / Д. А. Савочкин // Наук. вісник Дніпропетровського юрид. ін-ту МВС України : зб. наук. праць. Дніпропетровськ, 2001. – № 3 (6). – С. 312-319; Яни С. А. Правовые и психологические вопросы применения полиграфа / С. А. Яни // Проблемы совершенствования советского законодательства : Труды ВНИИСЭ. – М., 1977. – Вып. 8. – С. 135-136.

перевіряти, контролювати весь процес дослідження, який до того ж є недостатньо науково обґрунтованим і апробованим¹. На нашу думку, використання поліграфа в слідчій практиці неприпустиме, оскільки не вирішеним залишається питання про нормативно-правову регламентацію його використання². Використання поліграфа ґрунтується на фіксації показників емоційних реакцій людини на подразники, які можуть бути викликані неправильно поставленими запитаннями, самим слідчим, мимовільними реакціями досліджуваної особи тощо. Стосовно проблеми доказового значення результатів застосування поліграфа, слід зазначити, що ст. 84 КПК України доказами в кримінальному провадженні визнає єдність фактичних даних та їх процесуальних джерел, а не показання приладу. У цьому зв'язку слід погодитися з думкою вчених³, що нині оптимальною (доцільною) формою застосування поліграфа є його використання в оперативно-розшуковій діяльності, а інформація, отримана в такий спосіб матиме лише

¹ Тертышник В. М. Теория доказательств : учеб. изд. / В. М. Тертышник, С.В. Слинко. – Х.: Арсис, 1998. – С. 34.

² Примітка : У Російській федерації правовою основою застосування поліграфа в діяльності правоохоронних органів РФ є Закон РФ «Об оперативно-розыскной деятельности» от 12 сентября 1995 г. № 144-ФЗ, а також відомчі нормативно-правові акти – Наказ МВС Росії від 28 грудня 1994г. № 437 «Об утверждении Инструкции о порядке использования полиграфа при опросе граждан»; Наказ від 24 вересня 2002 г. № 426 ФСБ Росії «Об утверждении Инструкции о порядке применения ОФСБ опроса с использованием полиграфа»; Наказ від 24 вересня 2002 г. № 426 ФСНП РФ «Об утверждении Инструкций о порядке проведения оперативно-розыскных мероприятий – опроса в виде специального психофизиологического исследования в федеральных органах налоговой полиции», що визначають підстави застосування поліграфа, встановлюють принципи (добровільності, право на відмову), завдання такого використання тощо. У судово-експертних установах системи Міністерства юстиції РФ включена психологічна експертиза за спеціальністю «Дослідження психології і психофізіології людини», що пропонує згідно з Наказом № 15 від 15.01.2003 г. МЮ РФ «Об утверждении норм обеспечения СЭУ МЮ РФ приборами и оборудованием для производства экспертиз» можливість оснащення лабораторії поліграфами.

³ Див.: Журавель В. А. Проблемы теории та методології криміналістичного прогнозування : монографія / В. А. Журавель. – Х.: Право, 1999. – С. 71-76; Галаган В. Використання поліграфу: «За» і «Проти» / В. Галаган // Українське право. – К.: Українська правнича фундація, 2000. – Ч. 1 (13). – С. 172-175; Захаров В. П. Використання поліграфа як засіб поліпшення інформаційного забезпечення діяльності оперативних підрозділів ДСБЕЗ / В. П. Захаров // Науковий вісник Львів. держ. ун-ту внутр. справ. – 2006. – Вип. 1. – С. 282-288.

орієнтовний характер. Окрім цього, також можливе його використання в межах психологічних досліджень, тобто судово-психологічних експертизах (поліграфологічних досліджень).

Проблемним залишається питання щодо створення і застосування техніко-криміналістичних засобів для актуалізації ідеальних слідів. Відсутній достатній рівень забезпечення такими засобами. Підтверджують цю тезу і результати проведеного нами анкетування та інтерв'ювання слідчих МВС, СБУ та прокуратури України. Зокрема, 89 % опитаних практичних працівників відповіли, що не забезпечені сучасними техніко-криміналістичними засобами; 6 % – забезпечені не в повній мірі та лише 5% – забезпечені такими засобами.

Аналіз поставлених проблем дозволяє зробити висновок про недостатню оснащеність органів досудового розслідування техніко-криміналістичними засобами для актуалізації ідеальних слідів, наявність певного кола дискусійних теоретичних питань. Впровадження та застосування новітніх техніко-криміналістичних засобів актуалізації ідеальних слідів сприятиме ефективній роботі правоохоронних органів у розкритті та розслідуванні злочинів. Саме реалізація таких заходів обумовлює необхідність розробки новітніх техніко-криміналістичних засобів для актуалізації ідеальних слідів, що відповідатимуть потребам практики боротьби зі злочинністю.

Національна академія правових наук України

Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса

ІННОВАЦІЙНІ ЗАСАДИ ТЕХНІКО-КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

Монографія

*За редакцією
академіка НАПрН України В. Ю. Шепітька,
члена-кореспондента НАПрН України В. А. Журавля*

Харків

2017

УДК 343.98 : 001.895

ББК 67.52

І 67

Рекомендовано до друку вченою радою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса Національної академії правових наук України (протокол № 11 від 26 жовтня 2016 р.)

Рецензенти:

Коновалова В. О. – професор кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України

Степанюк Р. Л. – завідувач кафедри криміналістики та судової експертології факультету №1 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Колектив авторів:

Шепітько В. Ю. – Передмова, §§ 1.1, 1.2, 1.3, 1.4, 1.5, 2.1, 3.1, 3.2; Журавель В. А. – Передмова, §§ 1.2, 4.1, 4.2, 4.3, 4.4; Авдєєва Г. К. – §§ 1.1, 1.2, 1.3, 1.4, 1.5, 2.3, 3.2, 3.3, 3.4; Білоус В. В. – §§ 2.1, 2.4; Великанов С. В. – §§ 2.5, 3.5; Гетьман Г. М. – § 2.2; Затенаський Д. В. – §§ 2.7, 2.8; Керик Л. І. – § 2.6; Павлюк Н. В. – §§ 4.2, 4.4; Резнікова О. І. – §§ 4.1, 4.4.

І 67 Інноваційні засади техніко-криміналістичного забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції : Монографія / кол. авт. В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, Г. К. Авдєєва та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька, В. А. Журавля. – Х.: Вид. агенція «Апостіль», 2017. – 260 с.

Монографію присвячено проблемам розроблення інноваційних засад техніко-криміналістичного забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції. У роботі розкрито сутність інновацій у техніко-криміналістичному забезпеченні діяльності органів кримінальної юстиції, досліджено проблеми застосування новітніх інформаційних технологій у діяльності органів досудового розслідування, інноваційні підходи до використання спеціальних знань у правозастосовній діяльності та питання техніко-криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень корупційної спрямованості.

Для науковців, працівників правоохоронних та судових органів, викладачів, аспірантів та студентів юридичних навчальних закладів.

ББК 67.52

© В.Ю. Шепітько, В.А. Журавель,
Г. К. Авдєєва та ін., 2017

© Вид. агенція “Апостіль”, 2017

ISBN